

Hebrew Writers Association in Israel

הדיאלוג בסיפורי עגנון: הערות ל"סיפור פשוט" ול"אורח נטה ללון"

Author(s): דב לנדאו

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. / 1966), pp. 20-26 דצמבר (כ"ד א') כסלו תשכ"ז

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23857674>

Accessed: 20-03-2018 08:24 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim / מאזנים*.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

א

כשבאים אנו לברר את המיוחד בדיאלוגים של עגנון, אנו קובעים מיד, כי בהשוואה למספר הרב של הדיאלוגים ב"אורח נטה ללון", לא זכה הדיאלוג לשימוש נרחב כל כך ב"ספור פשוט". אולם לא יאה קשה להוכיח, שדווקא בסיפור זה נועד לו תפקיד חשוב במיוחד.

יש לציין שנקודות המיפנה המכריעות ביותר לגבי גורל הגיבורים נמסרו ב"ספור פשוט" בדרך הדיאלוג. כבר בתחילת הספר, בתיאור המיפנה הכפול בחייה של בלומה, דהיינו מות אמה ועקירתה מביתה לבית צירל וברוך מאיר, בית הממאן לקלוט אותה קליטה שהיא ראויה לה, ואשר בו היא נהפכת מ"נערה" ל"משרתת", כבר בתיאור זה נמסרה רשות הדיבור לנפשות המשחקות עצמן. לא התיאור או הסיפור האובייקטיביים, אלא דווקא השיחה, שהיא לפי לוקאץ דואליסטית באופיה, ומעמידה למאבק פנים אל פנים שתי דיעות, ועל-כן היא מעמיקה יותר, באה לבטא את הטמון שבכני נשמתם של הגיבורים¹, אין השיחה מוסרת, אפוא, אספקט אחד, אלא מעלה לפנינו את הברלי הגוונים הדקים בכוונת המדברים ובמניעיהם הפנימיים. מאחורי כל דיבור מסתתרת איו מחשבה, או מסתתר איוה רגש. תוכן נסתר זה מהדהד אחר כך בדברים הנאמרים. לפעמים מתגלה התוכן הנסתר הזה על-ידי הערות הסופר, המעלות לפנינו גם את התנועות המלוות את השיחה, כגון: תנועתה של בלומה, שנאחזה במיטלטליה בשעת דיבורה של צירל². גם השתיקות הרב-משמעיות תורמות את חלקן להעמקת המתח שבדיאלוגים אלה. הפגישה הראשונה בין בלומה להירשל תוארה אף היא באמצעות דיאלוג. כבר באותה פגישה ראשונה בארוחת הבוקר, שהוכנה על ידי בלומה, מסייגת צירל מעוגותיה של זו, וכבר כאן באים לביטוי חילוקי הדעות בינה לבנה, במה שנוגע לבלומה. השיחה-השיג כאן הוא, לכאורה, בין הירשל לאמו. אך לאמיתו של דבר אנו חשים במין דרשיה אולם שבין הירשל לבלומה. הערתו הביישנית של הירשל לאמו על טיב העוגות מופנית לאמיתו של דבר אל בלומה³. אלמלא ידענו את המשך הסיפור, ניתן היה לצפות כאן להתפתחות קשרי אהבה רגילים בין השניים, ואולם השיחה הבאה, היחידה בין הירשל לבלומה המתוארת בכל הסיפור, מגלה לנו את אופיו הפאסיבי של גיבורנו ואת חוסר-יכולתו ליצור קשר בינו לבין בלומה. תפקיד חשוב כאן לשיחה האילמת. הירשל מנהל שיחה עם בלומה בתוך לבו פנימה ומטיל עליה את אשמת הפאסיביות. "אומר הירשל לעצמו בעלת חשבונות את. בורה את ששיתקתך יפה, חייך במדה שאת מודדת לי אמדך לך"⁴, והרי לנו הצדקה לשתיקתו ולפאסיביותו. לגיבור כזה אין מקום בחדרה של בלומה, ואין זה מקרה כלל שבהיכנסו לשם יושבת זו על הכיסא היחיד, ואין שם כיסא אחר. להירשל אין שם מקום. "עמד הירשל לפני בלומה, רגליו מתמוטטות ופיו התחיל מרטט, דומה שביקש לומר לה דבר. אלקים בשמים יודע מה בקש הירשל לומר לה". אין דיבור, ופירוש הדבר שלא נוצר הקשר בין הירשל לבלומה.

אין זה מקרה שבסיפור, שארכו מאתיים ושמונה-עשר עמוד, הובאה רק שיחה יחידה בין שני הגיבורים שנועדו זה לזה, על אף שהם דרים תקופה ארוכה תחת קורת גג אחת בבית הוריו של הירשל. היו שיחות בין השניים, אך היו אלו שיחות של מה בכך, שאינן ראויות למסירה⁵. אפילו בשיחה היחידה שביניהם אין אנו שומעים את בלומה לומר דבר. שיחה קטועה היא זו, ואף כל דבריו של הירשל מצטמצמים בשלוש מלים סתמיות שאינן מגלות לה מצפונה, אלא מזמינות אותה לדבר: "מה לך בלומה?"⁶. הרי לנו שלוש מלים בתוספת תיאור עמידתו שמגלות לקורא את אופיו של גיבורנו. לאור אופי זה אין פלא בדבר, שאף המאמץ הגדול לגלות במעשים את אשר הפה אינו מסוגל לגלות, אינו מצליח. "פשט את ידו ובקש

1. גיאורג לוקאץ, תולדות התפתחותה של הדראמה המודרנית, הוצאה ההונגרית, עמ' 20—50.
2. על כפות המנעול, ספור פשוט, הוצאת שוקן תש"ך, מהדורת "הארץ", עמ' נ"ו.
3. שם, עמ' נ"ח. שיחה זו כבר נתפרשה פירוש מפורט על-ידי הפרופ' ב. קורצווייל ב"הארץ" מיום 26.7.63.
4. ספור פשוט, עמ' פ"ב.
5. שם, עמ' פ"ג—פ"ד.
6. שם, עמ' פ"ב.

ליטול את ידה ולפיסה. לא הספיק לעשות כן עד שיצתה⁷. הססנותו ופחדו של הירשל מהווים עלבון לבלומה; ראייה היא לפיוס, אלא שדרכו של פיוס לבוא בביטוי ברור, ואולם מעשהו של הירשל אין בו כדי אמירת דברים ברורים. מי שחטא בכך שלא מצא יכולת לדבר, יתקן עצמו על-ידי שיתגבר וידבר – והנה, אם אין הוא מסוגל לומר דבר לבלומה המוכנה לשמוע, כיצד ימצא עוז בנפשו לומר דברים ברורים לצירל הממאנת לשמוע? ברם, בלי שיאמר דברים ברורים לצירל, אין בפיוסו כלפי בלומה משום פיוס של ממש. אין פלא, איפוא, שהוא נותר יחידי בחדרה של בלומה. יתר על כן, לא רק שהירשל לא היה מסוגל לקבל על עצמו את התפקיד שהוטל עליו מכוח מעמדו כגבר, אלא כאשר לבסוף חזרה בלומה וניסתה לעזור לו, גם אז לא נפתחה לשונו. „כיון שהרגיש בה ננער ויצא“.

הרחבתי את הדיבור על דיאלוג מקוטע ואילם זה, כי אני רואה בו את נקודת המיפנה, ההורסת את כל התקוות ביחסי הירשל ובלומה, והיא גם שלב חשוב בהתפתחות התנהגותו של הירשל. שני הקטעים הבאים אחר שיחה זו, מתחילים במשפטים אלה – הראשון: „הירשל התחיל ממעט בשיחה“. והשני: „אף עם בלומה לא היה מספר“. גם מאוחר יותר, כאשר הירשל החל לפייס את בלומה בשיחות (שלא נמסרו בסיפור, כפי שכבר הערנו), עם שהן עריכות לאזנה של בלומה, אין הן אלא שיחות של מה-בכך⁸.

אינני מבקש לפרט כאן את כל השיחות שבסיפור. כוונתי רק להראות שרוב השיחות מהותן נקודות-כובד של הסיפור. כך הן השיחות של צירל ברובן; עם בנה במרתף בעניין בלומה⁹, עם יונה טויבר בעניין השידוך¹⁰ ועם ברוך מאיר באותו עניין¹¹. נראה שכך יש להבין גם את השיחה שבין צירל, ברוך מאיר וגדליה צימליך, שבה מתגלה, שאין מינה חוזרת לפנסיון, וזבה היא זוכה גם להזמנה אדיבה לבית הורוביץ¹². ודאי הוא גם שכך משמעות הדברים בשיחות שבבית סופיה גילדנהורן¹³. הערות הסופר לדיאלוג בשיחה זו מגלות את אי-ההבנה, המביאה את החברה לאחל להירשל ולמינה מזל טוב. מכאן ואילך בא המלל הרב של המשתתפים וסוחף את כולם, ואפילו את הירשל ואת מינה, לתוך אותה טעות.

לא פחות אופייני ואף לא פחות גורלי ומזעזע הוא הדיאלוג השני בבית גילדנהורן הבנוי אברים קצרים, הרדפים זה את זה במהירות בלי הערות צדדיות של הסופר. שיחה זו יש בה משהו מזעזע. לפנינו דוגמא לשיחה מתבדחת וטיפשית לכאורה, שמקבלת משמעות ייצוגית וחושפת לפנינו מהותה של חברה זאת, המתאספת בבית גילדנהורן. יש כאן משהו מהילולה של בית-המרוח עם הערות מלאות רמזים גסים ושטניים. מדובר על יין המשומר ש-„לא נאבד ממנו טפה לבטלה“, והרמו ברור לחלוטין¹⁴. מייד אחר כך מסופר על החלפת „עביט“ ע"י החתן עד שלבסוף, וכאן עובר העניין לגרוטסקי, מובא הקב"ה בעצמו אל הילולה שטנית זו, הקובעת גורלם של שני בני-אדם ובעקיפין גם את גורל ילדיהם. בדומה לדברי מנשה חיים בשעת געונו¹⁵ מסתיימת התמונה המבישה במלים: „לחיים רבוננו של עולם, או, או, או, לחיים, לחיים, לחיים“¹⁶.

גם הדיאלוגים הבאים מתגלים כחוליות בשרשרת זאת של נקודות מיפנה, או אבני-פינה בבניינו של הסיפור. אולם לא רק על עצמם הם מלמדים, אלא גם על קודמיהם; הם גם מגלים את המשמעות של השיחות שדיברנו עליהן. השיחה רבת-המשמעות בין ברוך מאיר לצירל

7. שם, עמ' פ"ג.

8. שם, עמ' פ"ד.

9. שם, עמ' צ"ד-צ"ה.

10. שם, עמ' פ"ה.

11. שם, עמ' צ"ב-צ"ג-צ"ד.

12. שם, עמ' ק"א-ק"ב.

13. שם, עמ' ק"ד.

14 פניתי בנידון זה אל עשרה אנשים המתמצאים פחות או יותר בתרבות ישראל; אצל כולם התעוררה האסוציאציה „טפה סרוחה“ ול„הוצאת זרע לבטלה“. כך הובנו הדברים גם על-ידי תלמידי בית-ספר תיכון דתי, כאשר נשאלו על העניין, אם כי השתדלתי לנסח את השאלות כך, שלא תהיה בהן כל הדרכה לקראת מתן התשובה.

15. אלו ואלו, „והיה העקב למישור“, עמ' ק"ה.

16. ספור פשוט, עמ' ק"ד.

בבואם הביתה בלילה, על הבית הסגור ועל המפתח שננעץ על-ידי הנערה מבפנים¹⁷, רומזת שהמלל הרב בבית גילדנהורן הביא לתוצאות גורליות. בעטיו של אותו מלל נסגר הבית ונמצאו הירשל והוריו חסרי יכולת להיכנס לביתם¹⁸. ומשיחה זו לאחרת. בבוא הירשל והוריו לכפר מליקרוביק מודגשות יותר דברי התפעלותה של צירל על שהגיעו כל כך מהר לבית צימליך. פעמיים היא מביעה התפעלותה ושלש פעמים אומר לה זאת ברוך מאיר, ולבסוף חוזרת צירל ומסכמת את הדברים גם בשביל הירשל ואומרת לו „...הירשל, כבר הגענו”¹⁹. ברורה המשמעות שמעבר לדבריה הפשוטים של צירל. הגענו מהר לבית צימליך. אין העניין קשה כל כך, הירשל, הנה כבר הגענו לכך שאתה נוסע לארוסתך מינה, ואין דבר שמעכב. „הנה כבר הגענו”.

ועוד שיחה, שאמנם קצרה היא, אך מבארת יפה את הענין — כסיכום של העבר וכרמוז לקראת העתיד.

אף אתה כאן שאל יונה טויבר את הירשל בתמיהה.

אמר הירשל דומני שאף אני כאן.

שפסף ברוך מאיר ידיו בהנאה. תשובה ניצחת השיב בני ליונה. תשובה כזו לא עלתה אפילו על דעתו של הנידון לתליה כשעמדו ליתן את החבל על צוארו ושאל אותו התלין אף אתה כאן. ברוך מאיר לא הרגיש שהנמשל אינו יפה למשל והיה שמח. עצם טויבר עיניו וישב כמי שחולם חלום נאה. קמו היושבים ונטלו ידיהם וישבו לאכל²⁰.

אין הירשל יודע בבירור את מצבו, ובתשובתו ליונה מהדהדת אמת מרה זו. „דומני שאף אני כאן”. אין הוא בטוח במציאותו במקום. אין זאת תשובה של היתול, שהעובדות באות ומכחישות אותה. הירשל מרגיש, ואילו הסופר ואנו יודעים יפה, כי ספק הוא אם גם הירשל כאן. ואולי גופו כאן, אך הוא עצמו, נפשו וכל עיקרו הם, כנראה, במקום אחר. לפיכך, על אף ההיתממות של הסופר בהערתו, ברור לנו כי הערתו של ברוך מאיר, שכנראה אף הוא מרגיש משהו ורוצה לטשטשו ולשכחו, יש בה הרבה מן האמת. בניגוד להערת הסופר נדמה לנו שהמשל על הנידון לתליה יפה הוא לנמשל.

לא כל השיחות שב „ספור פשוט” שוות בחשיבותן כשלבנים המצמידים קדימה את העלילה. לאחר שכל הגלגלים הורכבו ולאחר שעגלתו של הירשל כוונה, היא מתגלגלת מאליה כמעט. ורק פה ושם צריך ליישרה שלא תסטה מן הכיוון שנקבע מראש. גורלו של הירשל נקבע כבר על-ידי אישיותו מזה, ועל-ידי הכוחות החברתיים הפועלים על אישיות זו מזה. רמזים רבים הצביעו משך כל מהלך הסיפור לכיוון בו מובל הירשל על-ידי גורלו. העלילה מתקרבת לשיאה, ומאחר שהכל כבר נעשה לקראת אותו שיא, מאבדות גם השיחות מחשיבותן, ובחלקן הן זזות ממרכז העלילה לכיוון שוליה. אולם לא כל השיחות כך. נותרו עדיין מספר שיחות, שתפקידן מרכזי, והן מהוות שלבים בהמשך התפתחותה של העלילה. תחילה עד שזו מגיעה לשיאה בשגעונו של הירשל, ואחר כך בירידתה לכיוון הסיום.

סיפורו של איזי הלר, חמיו של גילדנהורן, על שמעון הירש קלינגר, זקנו של הירשל, מוסר לנו על אופיו של קלינגר זה. אין הוא אדם שיחכה עד שיביאו לו מה שנפל בשבילו, ועל-כן אין הוא גם מחכה עד שיביאו לו את היונה שנפלה מן הגג, אלא יורד על-אף גילו ונוטלה בעצמו. אם יש להבין את הסיפור כפשוטו, קשה לנו להבין מה עניינו לכאן. אולם חיים יהושע, בראייתו של איזי הלר, רואה דרך מעשיו של שמעון הירש קלינגר את מעשיו השונים תכלית שינוי של הירשל נכדו. הירשל אינו יורד ונוטל את היונה בעצמו. איזי הלר טוען, שלא סיפר כאן על שמעון הירש קלינגר הזקן, אלא סיפר „דברים כהויתם” ובדברים אלה רואה חיים יהושע הכרזה על הירשל דוקא:

אמר חיים יהושע, דברים כהויתם שהחתן אין לו מראת חתן.

אמר מוטשי שיינברד, הכלה?

אמר חיים יהושע כיוצא בו הכלה?²¹

17. שם, עמ' קט"ו.

18. ועיין בהסבר מפורט לשאלה זו אצל ברוך קורצווייל, מסכת הרומן, הוצאת שוקן, ת"א תשי"ג. עמ' 21—62.

19. ספור פשוט, עמ' קכ"א.

20. שם, עמ' קכ"ה.

21. שם, ק"ג—קנ"א.

מן הדברים האלה יוצא, איפוא, כי חיים יהושע רואה את הסיפור על אופיו של שמעון הירש קלינגר כניגוד למהותו של הירשל, שאין לו מראה חתן, ואין בו יכולת של פעולה כפי שנדרש ממנו. מה שחשוב עוד לעינינו הוא שבסמוך לשיחה זו באה הערת ליבוש טשורטקובר על כך שהחתן והכלה יחידים להוריהם, וסיפורו של המחבר המוסיף ומספר על כל הטוב שההורים משפיעים על החתן ועל הכלה. דברים אלה מדגישים, עד כמה אין צעירים אלה עומדים ברשות עצמם. בסימן שיחה זו נכנסים הירשל ומינה לחופה, ועד מהרה אנו שומעים שיחה אחרת. מינה מרגישה במצב שאינו כשורה ומחפשת אסמכתא לדעתה בדברי הירשל. סיפורי הירשל על דודו ועל בעל-המלון נותנים ביטוי מלא וברור למצבו²². כבר כאן נרמז בדברי הירשל עניין השגעון, אלא שלדעתו שני אלה לא השתגעו, אלא עשו עצמם משוגעים, כדי להיפטר ממה שכפו עליהם²³. סיפורים אלה בפי הירשל כמוהם כסיפורים על אודות התרנגול המובאים אחר כן²⁴, מבטאים בעצם את מאווייו שאינו מסוגל להגיע אליהם. שתי השיחות, המבטאות את שיא שאיפתו להיפטר ממצבו, אינן בעצם דיאלוגים, אלא התרחשות בלבד של הירשל. בלילה בו הוא שב מרחובה של בלומה הוא מדמה בנפשו דר־שיח ארוך, שבו הוא מגלה כל פנימיותו, דבר שאינו ניתן להיאמר במציאות²⁵; דברים אלה מסוגל הירשל לבטא בדמיון בלבד (כגון: שהוא בא מאצל בלומה ושהיא אהובתו וכו'). מאחר שמדובר כאן במנולוג, מותר כאן עגנון על הציונים המצויים אצלו כמעט בכל השיחות, דהיינו, על הביטוי „אמר” וכד'. ויתור זה מגביר, כמובן, את מהירותו של הדיאלוג הפנימי ומעניק לו תנועה שמחוקת את האופי השדי המסחרר בלאו הכי. אך כל זה מתרחש רק בדמיון, ואילו המעשים במציאות, המלווים את דמיונותיו, הם אחרים לחלוטין. במציאות הוא חולץ את נעליו (כמו אחר כך ביער), כדי שמינה לא תשמע צעדיו. הוא נכנס בחשאי ועולה על מיטתו, בלי שמינה תרגיש בו כלל.

מנולוג אחר מתאר את שגעונו של הירשל. תוך ישיבה ביער הוא חוזר לעצמו על המוטיבים המרמזים על אפשרויות הבריחה ממצבו המייאש. התרנגול-הגבר וקריאתו, המוות, השעון שעמד מלכת, חליצת הנעל למען לא ירגישו בו, התפילין וכר חזורים כאן כולם בדבריו המטורפים לעצמו²⁶. ראינו שיחה שגילתה לנו מה אופייה של חתונה זו בין הירשל למינה. באה אחרת וגילתה את חשדותיה הראשונים של מינה, ואחר כך ראינו את התפתחות מצבו של הירשל עד שהגיע לשגעון. דומה הוא למי שנשחט כתרגול אף שאינו כמו התרגול, ואם תרצה, דומה הוא למי שנדון לתליה. הירשל חדל מלשוחח. אין אנו שומעים את דבריו עד אשר ישוב מד־ר לנגזם. כל עוד הירשל אצל הד־ר, אין מיפנה בגורלו. המיפנה הבא בגורלו של הירשל, המהווה יחד עם זה גם שלב בהתפתחת העלילה, היא הפגישה הקומוניקטיבית האמיתית הראשונה שבין הירשל למינה. אף פגישה זו תוארה באמצעות הדיאלוג. לאחר החלמת הירשל, כאשר התינוק, שבא לעולם בתקופה הראשונה האומללה של נישואיהם, נלקח לכפר, ונותרו השניים לבדם, מצאו זה את זה. השיחה מתחילה בדברים של מה בכך על התינוק, אך סיומה חשוב ביותר. בפעם הראשונה חשה מינה שהירשל עומד לידה, היא שואלת בתמיהה: „אתה כאן הירשל?”²⁷. ודומה שאינה מתכוונת למקום בלבד.

השיחה האחרונה שבסיפור מגלה לנו שאמנם השלים הירשל עם מינה, אך אין השלמתו שלימה לחלוטין. כניעה יש כאן בפני הגורל התקיף, אך לא הסכמה שבאה מן הלב: „אמר לה, מפני שאין אהבה מתחלקת לשניים”, ואחר כך: „הוריד הירשל ראשו ואמר, לא כי אלא שהיא (האהבה) באה, אם אין מי שחוצץ בינה ובינינו”. דומה שדווקא הערתו המיתממת של הסופר „אלקים בשמיים יודע שלא נתכוון הירשל אלא לאותו תינוק”²⁸ מעוררת בנו את המחשבה, שבעצם יש כאן אפשרות נוספת, שיש מקום להשערה, כי לא רק לתינוק נתכוון הירשל. ושוב סמיכות פרשיות שבאה לחזק דעתנו זו. מייד לאחר מכן אנו שומעים מפי

22. אף ספורים אלה נמסרו בדרך הדיאלוג, אך מפאת חשיבותן ראויים הם לדיון נפרד.

23. שם, עמ' קע"א—קע"ב—קע"ג—קע"ד.

24. למשל, שם, עמ' קצ"ט.

25. שם, עמ' קצ"ד—קצ"ה—קצ"ו.

26. שם, עמ' רט"ו—רט"ז.

27. שם, עמ' רס"ד.

28. שם, עמ' רע"א—רע"ב.

המחבר שמעשי בלומה לא תמו. כיוון שהתעוררה מחשבה על בלומה, הוא שב ומוזכר אותה.²⁹ בזה מסתיים למעשה סיפורנו, שפתח בענייניה של בלומה ושב ומסיים בענייניה. גם הבעיה שעמדה בתחילת הסיפור, והיינו: כיצד ימצאו הצעירים את דרכם בסבך החברתי, לא זכתה לפתרון של ממש. הצעירים לא מצאו את דרכם, וכשם שלא ידענו בתחילת הסיפור מה יהא גורלה של בלומה, כך איננו יודעים זאת בסופו. מה שהתברר לנו כאן בוודאות הוא, שרוב השיחות ב„ספור פשוט“ מהוות שלב בהתפתחות העלילה שפותחה בשיחה. מתקדמת בעזרת שיחות ומסתיימת בשיחה.

ב

אם על „ספור פשוט“ ניתן לומר שהשיחות שם הן אבני־פינה במבנה הסיפור, הרי ב„אורח נטה ללון“ מהוות הן את הקירות. קירות אלה נבנו ללא אבני־פינה, שלהן תפקיד מרכזי. אין כאן שיחות ועומדות בנקודות המיפנה של העלילה, ואין כאן שיחות הקובעות את המשך העלילה ואת גורלו של הגיבור. ב„אורח נטה ללון“ העלילה כבר התרחשה בעבר ובנפרד אצל כל אחד כמעט מן הדמויות המתוארות. לאחר ההרס אין כבר מקום להתפתחות, אלא לכל היותר לפגישה נוספת של הגיבור הראשי, האורח, עם דמות נוספת, פגישה שבה ישמע סיפור נוסף על מה שהיה בעבר. לאחר שישמע את כל הסיפורים, יגיע זמנו של האורח לשוב לארץ־ישראל, ואף־על־פי־כן אין פירושו של דבר זה שאין ב„אורח נטה ללון“ תפקיד חשוב לדיאלוג, אף כי שונה הוא מן התפקיד שהוא ממלא ב„ספור פשוט“. עיקר יחדן של השיחות ב„אורח נטה ללון“ הוא בכך, שהן מספרות את הסיפור. השיחות, שאבריהן מתארכים כדי סיפור חלק מן העלילה, רבות כאן. מכל מקום אין אברי השיחה קצרים, ואין השיחה בנויה שאלות ותשובות מהירות, אלא יש בה מן ההסבר ומן הסיפור. בשיחות אלו מספר הגיבור קורותיו, או מסביר דיעותיו, או מספר איוה סיפור צדדי המסביר את מצבו או את מצב הדור. כזאת היא, למשל, השיחה שהאורח מנהל עם אנשי בית־המדרש ביום הכיפורים.³⁰ אחד מסביר מה מצב בני העיר בהווה. אלימלך קיסר מבאר מדוע בני העיר אינם יכולים לשבת במקום, ונותן גם תמונה על המצב בארץ־ישראל, שאינו טוב מן המצב בגולה. בדומה ל„ספור פשוט“ יש ב„אורח נטה ללון“ שיחות קצרות, שבהן העיקר היא המשמעות הנסתר שמתחרי הדברים הגלויים, כמו, למשל, בשיחת האורח עם רחל זומר³¹ או שיחתו עם צפורה בתו של ר' חיים.³²

לעומת שיחות קצרות אלו, בשיחות הסיפוריות רב יותר הגילוי על הטעון פירוש. אולם אין לומר ששיחות אלו פשטניות הן. אף שיחות אלו מגלות לנו מצב שאינו מצב הפרט בלבד. גורל הפרט משקף כאן בלי הרף את גורל הכלל. בהמשך הדברים מקבלת השיחה עם אלימלך קיסר, שהזכרנו קודם, משמעות סימבולית יותר. לגלוגו של אלימלך קיסר אינו מכוון כלפי האורח בלבד, אלא כלפי כל מי שסבור, כי יש בידו להחזיק מעמד ולקיים את המקום הזה. כאן בא המעשה הסמלי של מסירת המפתח, שאין הציבור זקוק לו עוד, לידי האורח. הסמליות מובלטת הן על ידי התיאור המפורט של המפתח שהוא גדול, ושל נחושת, ושל ברזל, והן על־ידי הראיה הכפולה, ראייה של שני מפתחות. המפתח של ההווה נראה יחד עם המפתח מעולם הילדות. ההבדל בין מפתח למפתח ברור. מפתח זה של ההווה אינו מביא שמחה; להפך, הוא מביא על האורח עצבות גדולה. דומה שאין הוא מסוגל כבר לתפקידו כמו בימים ההם.³³ דומה לשיחות אלו היא שיחתו של שיצלינג, בעיקר בספרו על בנותיו.³⁴ שיצלינג אהב לתבל דבריו בנימה פילוסופית, דבר המוסיף נימה של חשיבות לשיחותיו. דומים לכך גם אותם סיפורים קצרים, שבהם אחד המשוחחים מספר אפיוודה. כך היא השיחה עם ארבע האלמנות, שאחת מהן מספרת מעשה אביה־זקנה, שספרו שימש סגולה ללידה תינוקת.³⁵

29. שם, עמ' רע"ב.

30. אורח נטה ללון, עמודים 17—19.

31. שם, עמ' 75. לפי קורצווייל, מסכת הרומן, עמ' 56.

32. אורח נטה ללון, עמ' 393. לפי פרופ' ש. ביאליבוצקי, „בעלי תשובה בספורי עגנון“, יובל ש"י, הוצאת האוניברסיטה בריאילן, תשי"ח, בעריכת פרופ' ב. קורצווייל, עמוד 122.

33. אורח נטה ללון, עמ' 20.

34. שם, 294—295.

35. שם, עמ' 219.

כן חלקי השיחה, המתארים בהערה את מחשבותיו של אחד המדברים, כגון: הדרוש על הפסוק „היתה כאלמנה“, שעולה במחשבתו של האורח בכוח האסוציאציה בשעת ביקורו אצל שרה האלמנה וגיסותיה האלמנות³⁶. כך נראים לי גם קטעי הסיפורים שבפי רפאל התינוק החולה, בנו של דניאל ב"ח, המספר על דודו ירוחם ועל המקומות שבאים אליו בדמיון³⁷. שיחות אלו, הבנויות אברים סיפוריים קצרים, רבות הן ב„אורח נטה ללון“, אך אין הן הסוג היחידי, ואולי אף לא הסוג החשוב ביותר, של השיחות הסיפוריות הבונות את הספר. סיפורנו בנוי על ציר מרכזי, סיפור האורח ששב לשבוש שיבה מאוחרת. ומנסה לבנות מחדש את העולם ששקע. ברם, אין הוא היחידי ששב שיבה מאוחרת ואין תגובתו הנוסטאלגית תגובה יחידה, ולכן אין סיפורו הסיפור היחידי של הספר. רבים הם השבים וכמספר השבים מספר התגובות ומספר הסיפורים. כאן איננו מדברים עוד על קטעי סיפור, המשתרבים לתוך שיחה, או על אנקדוטה קצרה שבפי אחד המשוחחים, אלא על שיחות ארוכות, שאיבריהן הם סיפורים ארוכים³⁸. מבנה זה של „אורח נטה ללון“ מפגיש, ופעמים מביא לידי התנגשות, את התגובות השונות. תגובות אלו צפות ועולות מתוך הסיפורים הפרטיים של הדמויות, וכך יוצא שרשות־הדיבור נמסרת כאן לדמויות הרבות לא רק בוויכוחים על השקפות עולם בענייני אמונה, מצוות, אורח חיים, גורל אנושי ואופי האדם, אלא גם בסיפור מאורעותיהן של הדמויות. דרך זאת מפצלת אמנם את מבנה היצירה, אבל מאידך, היא מעניקה לה אופי אמיתי יותר, ריאליסטי יותר מאשר אלו יצאו כל הדברים מפי הגיבור הראשי המספר. דבר זה זוכה לחיזוק נוסף על־ידי העובדה שהמחבר בונה את השיחות־הסיפורים האלו כך, שהן מלאות סימני־היפר לשוניים תוכניים, שמייחידים את הדמות המספרת. כל תפקידו של „האורח“ המשתתף בשיחות אלו מצטמצם בשאלות קצרות, הבאות רק כדי לעורר לסיפור, ואחר כך קולח הסיפור מאליו. כאילו רובץ לחץ כבד על הדמויות הזקוקות לפורקן זה לספר, עד כי הן מספרות לפעמים על אפו ועל חמתו של האורח, המבקש להיפטר מהן בכל נפשו.

יש שהסיפור המובא משמש נימוק להתנהגותו של הגיבור המספר. כך הדבר במקרה של דניאל ב"ח, למשל. „אמר ר' שלמה כמה היתה נסיעתי קלה אלו הבטחתני בני שתלך בדרך הישר. קפץ דניאל מכסאו הניח ימינו על לבו ופשט את שמאלו כלפי מעלה ואמר, שמא אני עקמתי את הדרך הרי הוא עקם את הדרך“. הערת הסופר מוסיפה לשיחה זו את תיאור תנועתיו הפאתטיות של דניאל ב"ח. הקפיצה מגלה התלקחות של רגש, הימין על הלב והשמאל כלפי מעלה מגלמות עמידה פאתטית כאילו הוא בא להישבע, ואילו היה קטע זה ראשית היכרותנו את דניאל ב"ח, יתכן וחשבנו שהוא בא להבטיח לאביו שיתנהג כרצונו. אך לא כך אנו מכירים את דניאל ב"ח, והוא נאמן לעצמו גם כאן. התנועה באה רק להדגיש ולהבליט את התפרצות המרירות שבלבו, ואלו הפאתטיות משרתת לא את רצונו של ר' שלמה, אלא את מריו של דניאל. ר' שלמה חש צורך לתת הסבר להתנהגות בנו, ותוך הסבר הוא מגיע לעניין הנחת התפילין, המעוררת את דניאל להתפרצות נוספת. „... הריני מבטיחך בהן צדק שלא אניח תפילין“. כאן מתעורר גם האורח לשאול „אמרתי לו לדניאל ב"ח כל כך למה?“ מכאן נמשך הסיפור, המסביר כיצד הגיע דניאל לכך שישתנה מן הקצה ועד הקצה. לפנינו תמונה גרוטסקית של רצועת תפילין הכרוכה על זרועו המרוסקת של המת³⁹. והרי לנו נמוק להתנהגותו של דניאל. באופן דומה מוצאים אנו נמוק למחלה בשיחות אשתו של שוסטר החייט. אשה זו אכולת חלי ומלאה שאיפה לבנות לעצמה מחדש, אם לא אחרת, לפחות בדמיונה. את עולם ילדותה שחרב. חולה היא משאיפה זו. אך הרי מחלתה נובעת עוד מגרמניה. געגועיה לעולמה של שבוש החלו עוד שם, ובחזרה אין היא נרפאת, שהרי אין היא מוצאת אלא חורבות וכל עשבי שבוש לא יחלימה. והנה הסבר למהות מחלתה אנו מוצאים בסיפור הארוך על תקופת שהותם בגרמניה⁴⁰.

נפוץ ביותר ב„אורח נטה ללון“ הדיאלוג החסר כל איזון, שבו צד א', שהוא בדרך כלל האורח, מעורר את הדמויות בשאלותיו לספר על מה שעבר עליהן. אפשר כמעט לומר

36. שם, עמ' 216.

37. שם, עמ' 146–147.

38. בדרך דומה רואה את מבנה הסיפור גרשון שקד במאמרו „בעיות מבניות ביצירתו של עגנון“ בקובץ „לעגנון שי“, ירושלים תשי"ט, עמ' 311–312.

39. אורח נטה ללון, עמ' 37–38.

40. שם, עמ' 63–64.

שהדיאלוג מאבד כאן מהותו ונעשה מונולוג. דומה שאחד מתפקידיו של האורח הוא לשמוע את סיפוריהם של בני שבוש, אף אם אין הוא רוצה כבר לשמעם. אין הם יכולים לספר זה לזה, שהרי לכל אחד מהם כבר ידוע הכל, ואין מה לספר. כולם היו באותו מעשה. כך הוא הדבר באותן שיחות סיפוריות, שבאות להסביר את התנהגות הגיבור, אך עוד יותר נכון הדבר בשיחות שכל עיקרן סיפור גורלו של המספר. כאן לא ההסבר וההנמקה עיקר, אלא סיפור המאורעות.

כך היא סיפורה של פריידא הקיסרית, אמו של אלימלך קיסר, שאבדו לה כל בניה ובנותיה מלבד אלימלך, שאף הוא הלך ממנה. דומה היא פריידא לשבוש. בימים הטובים היתה אומנת את ילדיה ואף את ילדי אחרים, וכעת מהם נהרגו במלחמה, מהם נהרגו בפרעות, ובנותיה נאנסו ומתו. נותרה היא לבדה זקנה בודדה, והיא מספרת על חורבנה ועל ימים עברו, שהיו טובים מימים אלה.⁴¹ גם את סיפורה של מרת ב"ח נוכל למנות כאן.⁴² מובן שגם סיפורים אלה מוסרים לנו תמונה על יחודן ועל אופיין של הדמויות המספרות. סיפורה-שיחתה של שפרינצה אשת שוסטר החייט מתאר לא רק את הגורמים למצבה, לא רק את אופייה המפונק, אלא שם בפיה גם ביטוי מאפיין החוזר אצלה בכל שיחותיה. ביטוי זה הוא פנייה אל האורח, פנייה המעניקה למונולוג הארוך אופי של שיחה, על אף אורכו, על-ידי שהיא מפסיקה את שטף הדיבור מפעם לפעם. היא פונה אל האורח פעמים רבות במלה „מיטיבי“⁴³. כשם שהביטוי הגרמני „קינדכן“ מאפיין שיחותיו של שוסטר⁴⁴, כך אופייני לאשתו הביטוי „מיטיבי“. לא דבר ריק הוא שהיא פונה אל האורח בביטוי זה, שהרי מיטיב הוא עמה בעצם העובדה שהוא מוכן לשמוע דבריה. נטיה זו לקביעת אופי מיוחד לשיחות בדרך מלאכותית, המבוססת על הכרת דרך דיבורן של הדמויות העממיות, ניכרת גם בשיחות הסיפוריות האחרות. פריידא הקיסרית מרבה בביטויי-פנייה אל האורח, אלא שבהתאם למעמדו אצלה, שהיא אומנת אמו, קוראת היא לו „אפרוחי“. בשיחה הראשונה עמו קוראת היא לו תחילה „אדוני“, שהרי עדיין לא נתרגלה אליו, ואילו אחר כך היא פונה אליו בביטויים „אפרוחי“ או „מחמד“⁴⁵. בשיחה השניה, כאשר האורח מבקר אצל הקיסרית, פותחת היא ב„אפרוחי“ ומשתמשת אף בפנייה „יונתי“⁴⁶. לאחר זה מופיע שם הכינוי „אפרוחי“ תכופות. עד שבסיום דבריה בא הביטוי בשבע-עשרה השורות האחרונות תשע פעמים⁴⁷, דבר המפצל את סיפורה וגורם לדבריה שיעשו רושם מקוטע. המשותף לכל הכינויים שהיא משתמשת בהם הוא, שהם מבטאים קירבה רגשית. אולם לאור יחסו של האורח אליה, שהוא קריר הרבה יותר, ולאור העובדה שהוא אינו מכיר אותה תחילה, נראים ביטויים אלה מלאכותיים וריקים מתוכן של ממש ואינם משכנעים בנסיונם לבנות מחדש את הקשר שנותק.

גם גינדל, אחותו הזקנה של שיצלינג, פונה אל האורח בביטוי המיוחד „אהובי“, גם בשיחה הראשונה הרגילה שביניהם⁴⁸, ואפילו בשיחה השניה, בשעה שהיא חולה אנושה ומחוסרת הכרה⁴⁹.

בדומה לכך: לייבטשי בונדוהיוו, הגר אצל גינדל ועוסק בהעתקת התנ"ך לצורה שירית בלשון הגרמנית, משתמש בביטוי „אדוני היקר“ פעמים רבות בפנותו אל האורח⁵⁰.

רואים אנו שלא מקרה לפנינו, אלא שאיפה לתת ייחוד לדמויות על-ידי נוסח שיחותיהן. שאיפה זו פועלת בדרך ריאליסטית יותר גם כאשר רב העיר או ר' שלמה ב"ח וקנו של האורח משתמשים בשיחותיהם בלשון ארמית⁵¹. כל אלה הם אנשים שהדיבור הארמי הולם אותם. ראינו אצל פריידא הקיסרית ואף אצל הרב, וכך אפשר לראות אצל בונדוהיוו ועוד, שהביטוי המאפיין המושם בפיהם אינו ביטוי שרירותי, אלא מותאם למעמדה ולאופייה של הדמות המתוארת.

41. שם, 79—80, 249—251.

42. שם, עמ' 137.

43. שם, עמ' 63—64.

44. שם, עמ' 60—62.

45. שם, עמ' 79—81.

46. שם, עמ' 247.

47. שם, עמ' 251.

48. שם, עמ' 310—311.

49. שם, עמ' 363—364.

50. שם, עמ' 381—382—383.

51. שם, עמ' 38, 159, 370, 427.